

עקרונות כלכליים בתלמוד

ישראל אומן

המרכז לרציונליות, האוניברסיטה העברית

כלכלה במילה אחת:

תמריצים

- "תיקון העולם": הפרוזבול (גיטין לד:)
- "תיקון העולם": פדיון שבויים (גיטין מה.)
- תמריצים: כתובת בנין דכרין (כתובות נב:)
- תחרות חופשית: הסיפור של קרנא (בבא בתרא פט.)
- סיכון מוסרי: עשר החנויות (כתובות טו.)
- חציון: שלושה שירדו לשום (בבא בתרא קז.)
- שנאת סיכון: העדים הזוממין (מכות ג.)
- חלוקה עקבית: שלוש הנשים (כתובות צג.)

במשנה, הביטוי

תיקון העולם

מסביר תקנת חז"ל שנתקנה כדי

לתקן הלכה או הנהגה שכשלעצמה הנה ראויה,
אך בשטח גורמת לעיוותים בלתי רצויים.

לרוב, מדובר על **תמריצים** להתנהג בצורה בלתי רצויה.

"תיקון העולם": הפרוזבול

השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיק האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא (דברים טו, ט).

הלל התקין פרוזבול מפני תיקון העולם (גיטין לד:).

זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה, ... עמד והתקין פרוזבול (שם לו.).

"תיקון העולם": פדיון שבויים

משנה: אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם. (גיטין מה.)

גמרא: איבעיא להו, האי "מפני תיקון העולם" משום דוחקא דצבורא הוא, או דילמא משום דלא לגרבו ולייתו טפי? תא שמע, דלוי בר דרגא פרקא לברתיה בתליסר אלפי דינרי זהב! אמר אביי, ומאן לימא לן דברצון חכמים עבד? דילמא שלא ברצון חכמים עבד. (שם, שם, בגמרא)

אין פודין את השבויים ביתר על דמיהן מפני תיקון העולם: שלא יהיו האויבים רודפין אחריהם לשבותם. (רמב"ם, היד החזקה, הלכות מתנות עניים, פ"ח, הי"ב).

תמריצים: כתובת בנין דכרין

כתובות נב:

משנה: לא כתב לה בנין דכרין דיהוו ליכי מינאי, אינון ירתון
כסף כתובתיך יתר על חולקהון דעם אחוהון -- חייב,
שהוא תנאי בית דין.

גמרא: אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי, מפני מה
התקינו כתובת בנין דכרין? כדי שיקפוץ אדם ויכתוב לבתו
כבנו.

רש"י: יתן לבתו נדוניא יפה, דאילו מתה, יירשו בניה.

תחרות חופשית: הסיפור של קרנא

לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן, גדולה וקטנה
לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה, גדולה וקטנה
אבן שלמה וצדק יהיה לך
איפה שלמה וצדק יהיה לך
למען יאריכו ימיך על האדמה
אשר ה' אלוקיך נותן לך

- דברים כה, יג-טו

בבא בתרא פט.

"יהיה לך" – מלמד שמעמידין אגרדמין למדות, ואין מעמידין אגרדמין לשערים. דבי נשיאה אוקימו אגרדמין בין למדות בין לשערים. א"ל שמואל לקרנא, פוק תני להו, מעמידין אגרדמין למידות ואין מעמידין אגרדמין לשערים. נפק, דרש להו, מעמידין אגרדמין בין למדות בין לשערים. א"ל מה שמך? קרנא? תיפוק ליה קרנא בעיניה! נפקא ליה קרנא בעיניה.

רשב"ם, על אתר

ואין מעמידין אגרדמין לשערים: שלא ימכרו ביוקר. סברא הוא, דאינו צריך; דאם זה רוצה למכור ביוקר, אותו הצריך למעות יתן בזול, וילכו הלוקחין אצלו, וימכור זה בזול.

סיכון מוסרי: עשר החנויות

תשע חנויות, כולן מוכרות בשר שחוטה,
ואחת מוכרת בשר נבילה, ולקח מאחת מהן,
ואינו יודע מאיזה מהן לקח, ספיקו אסור;
ובנמצא, הלך אחר הרוב.

- כתובות טו.

חציון: שלושה שירדו לשום

בבא בתרא קז.

שלושה שירדו לשום, אחד אומר במנה ושנים אומרים במאתים,
אחד אומר במאתים ושנים אומרים במנה, בטל יחיד במיעוטו.
אחד אומר במנה (100) ואחד אומר בעשרים (80) ואחד אומר
בשלושים (120), נדון במנה: ... מילתא מציעתא!

יד רמה, על אתר (הרמ"ה - ר' מאיר הלוי אבולעפיה, ספרד, 1170 - 1244 למניינם):
האי דאמר עשרים (דאינון שמונים זוז), ואידך דקאמר מנה,
תרוייהו מודו לא שויא טפי ממנה; ואידך, דקאמר שלושים
סלע (דאינון ק"ך זוז), הוה ליה חד, ואין דבריו של אחד
במקום שניים. והא דקאמר מנה ודקאמר שלושים, תרוייהו
מודו דלא שויא פחות ממנה; והאי דקאמר שמונים הוה ליה
חד, ואין דבריו של אחד במקום שניים.

שנאת סיכון: העדים הזוממין

מתניתין: מעידין אנו את איש פלוני שגירש את אשתו ולא נתן לה כתובתה, והלא בין היום ובין למחר, סופו ליתן לה כתובתה?! אומדין כמה אדם רוצה ליתן בכתובתה של זו, שאם נתארמלה או נתגרשה, ואם מתה, יירשנה בעלה. **גמרא:** כיצד שמין? אמר רב חסדא, בבעל. רב נתן בר אושעיה אמר, באשה.
- מכות ג.

"שנאת סיכון בתלמוד", בתוך על הכלכלה ועל המחיה: יהדות, חברה וכלכלה, עורכים: א. ברנר וא. א. לביא, הוצאת בית ראובן מס, ירושלים, 2008, עמ' 151-160.

http://www.ma.huji.ac.il/~raumann/documents/Hebtransriskaversion_000.pdf

דוגמא

- כתובה של 200 זוז.
- סיכוי 50% ש"תתמש".
- הבעל ייחד שדה לכתובה.
- "כיצד שמין? אמר רב חסדא, **בבעל**."
- דהיינו: בגלל שנאת סיכון, שווי הספק לבעל = 80, ולכן העדים משלמים 80.
- "רב נתן בר אושעיה אמר, **באשה**."
- דהיינו: בגלל שנאת סיכון, שווי הספק לאשה = 80, ולכן העדים משלמים $120 = 200 - 80$.

רש"י על אתר, ד"ה כיצד שמין

... ויש לומר דה"ק, שמין זכות ספיקה, כמה אדם רוצה ליתן בטובת הנאה שלה, ואותו לא ישלמו, וכל השאר ישלמו, שכל השאר היו מפסידין אותן בעדותם, ... או דלמא זכות ספיקו קאמר מתני' דלישיימו, ואותן דמים יתנו העדים, ולא מחייבינן להו כולי האי שיתנו כל הכתובה חוץ מטובת הנאתה ... אבל טובת הנאתו יתנו לו, שכך היו מפסידין אותו ...

חלוקה עקבית: שלוש הנשים

מי שהיה נשוי שלוש נשים ומת, כתובתה של זו מנה (100), ושל זו מאתיים, ושל זו שלוש מאות, ואין שם אלא מנה, חולקין בשוה. היו שם מאתיים, של מנה נוטלת חמישים, ושל מאתיים ושלוש מאות, שלושה שלושה של זהב (75). היו שם שלוש מאות, של מנה נוטלת חמישים, ושל מאתיים מנה, ושל שלוש מאות ששה של זהב (150).

- כתובות צג.

		כתובה		
		100	200	300
עִזְבוֹן	100	33⅓	33⅓	33⅓
	200	50	75	75
	300	50	100	150

"בענין מי שהיה נשוי שלוש נשים," מוריה 22, גליון ג-ד, עמ' צח-קז, טבת תשנ"ט
<http://www.ma.huji.ac.il/~raumann/pdf/Man%20with%20Three%20Wives.pdf>

תודה רבה